

KLASİK OSMANLI DÖNEMİ AFYONKARAHİSAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study on Afyonkarahisar in Classical Era of Ottoman

Mustafa ERAVCI*

ÖZET

Afyonkarahisar I. Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılıp Anadolu eyaletine sancak statüsünde bağlanmıştır. Özellikle Osmanlı merkezi yönetimin XV. Asırda Karaman meselesi ve XVI. asrın ilk çeyreğinde Rafizi hareketlere karşı yürüttüğü mücadelelerde önemli görevler üslenmiş, XVII. Asırda ise Celâlî isyanlarından kötü bir şekilde etkilenmiştir. XVIII asırda ise ayanlık yapan ailelerin rekabetine maruz kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Osmanlı, Ayanlar.

ABSTRACT

Afyonkarahisar took place as local governor (Sancak) in to Anatolian province after it was joined to Ottoman land by Sultan Bayezid I. Specially it has played important role when Ottoman central governor struggled against the problem of Karaman and astray action which were taken place in Anatolia . Even if it was effected very badly from Celali rebellion in XVII. th century. Moreover it was experience to the competition of the same family who did as notables in Afonkarahisar during XVIIIth century.

Key Words: Afyonkarahisar, Ottoman , Notables.

***

GİRİŞ

Osmanlı taşra ve şehir tarihi son dönemlerde yapılan çalışmalarla hız kazanmıştır. Özellikle Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından olan şer'îye sicilleri merkezli çalışmaların yoğunluk kazanması ile beraber şehir tarihimizin sosyal ve kültürel tarihlerine dönük önemli gelişmeler vuku bulmuştur. Ancak taşradaki idari yapı ve bunların merkezi yönetimle ilişkileri ve bölgede zuhur eden olayların merkezi hükümetin politikaları

---

* Doç.Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

üzerindeki yansımaları bir çok bakımdan belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla klasik dönem Osmanlı şehirlerin idari ve siyasi tarihlerine dönük büyük eksiklikler bulunmaktadır. Çalışmamız bu anlamda mevcut yerel ve merkezi kayıtlar ile diğer tarihi kaynaklarda (Kronik, seyahatname vb) var olan bilgilerin toparlanıp değerlendirilmesi doğrultusunda Afyonkarahisarın jeopolitik konumu, kültürel unsurları ve bölgede zuhur eden olaylara bağlı olarak ortaya çıkan merkezi otorite ve yerel unsurlar arasındaki ilişkiler ve bu olaylar çerçevesinde gelişen hadiseleri ana hatları ile aydınlatmakta önemli kilometre taşı olacaktır.

Afyonkarahisar ve Osmanlılar bahsi Osmanlı'nın erken dönemine kadar inmektedir. Sultan I. Murat döneminde Hamitoğullarından bazı komşu kaza topraklarının satın alınması ve Karaman problemi bağlamında Konya seferinin düzenlenmesi ile bu topraklarda yaşayan Türkmen ve Yörüklerle karşılıklı sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşim olmuştur. Hatta sefer esnasında bu bölgeden geçilirken Bolvadin menzil olarak kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1972:247). Bununla beraber Osmanlı devletinin Afyon ve çevresi üzerindeki hakimiyeti 1391 tarihinde Sultan I. Bayezid'in Batı-Anadolu beyliklerine son vermesi ile fiilen başlamıştır. Bu seferden sonra Afyon ve çevresi Bursa merkezli Anadolu eyaletine bağlı bir kaza haline gelmiştir. Bu dönemde Afyon Germiyan dönemindeki idari sınırlarını koruduğu gibi kadim yapı varlığını devam ettirmekle beraber yeni düzenlemelere de açık olmuştur. Nitekim bu esnada Germiyan döneminde kurulan bir çok müessesenin vakfiyeleri yenilenmiştir (Eravcı, 2002:204-206). Afyonkarahisar'a idari ve siyasi açıdan taze bir kanın gelmesi bölgeye de birçok yenilik getirmiştir. Ancak bu durum uzun süre devam etmemiştir. Öyle ki Ankara savaşında Timur karşısında I.Bayezid'in yenilmesi bütün Anadolu'da olduğu gibi mezkur coğrafyayı da derinden etkilemiştir. Nitekim Ankara savaşı sonrasında Timur ve askerlerinin Anadolu turu esnasındaki yağma faaliyetlerinden bu bölge de nasibini almıştır. Sonrasında eski Anadolu beyliklerinin tekrar statülerini kazanmaları çerçevesinde bölge Germiyan hakimiyetine geçmiştir. Ancak Çelebi Mehmet'in Osmanlıyı tekrar toplaması çerçevesinde bu beylik vasal statüye sokularak Afyon ve çevresi Osmanlı etkinliğine tekrar dahil edilmiştir (Uzunçarşılı, 1972:252). 1428 tarihinde ise II. Yakup beyin vefatı üzerine vasiyeti yönünde fiili durum resmiyet kazanarak Osmanlı idaresine dahil olmuştur (Emecen, DVIA:444).

Afyonkarahisar ve çevresi, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Karaman sınırına yakın olması hasebiyle buraya yapılan seferlerde üs olarak kullanılmıştır. Bu durum II. Bayezid döneminde dahi devam etmiştir. Bölgenin jeopolitik konumu gereği ortaya çıkan yeni durum birçok Osmanlı yöneticisinin buralarda bulunmasına neden olmuştur. Nitekim Sultan II. Murat 1434-1435 yılında sık sık sınır tecavüzleri ve bölgede yağmada

bulunan Karamanoğlu İbrahim Bey'e karşı, Afyonkarahisar merkezli askeri harekatta bulunarak Akşehir, Konya ve ardından da Beyşehir'i fethetmiştir. Ancak Karamanlılar, Osmanlıların Balkan meseleleri ile uğraşmasını fırsat bilerek Osmanlılar aleyhine harekete devam etmişler daha önce olduğu gibi Emirdağ, Beypazarı, Sivrihisar ve Kütahya üzerine yürüyüp yağmalamışlardır. Bununla da yetinmeyerek Ankara, Seyitgazi, Bolvadin, Akhisar ve Beyşehir'i dahi harap eylemişlerdir (1443)(Neşri, 1995:637). Diğer yandan Konya merkezli güç, Osmanlıdaki saltanat değişikliğini de fırsat olarak öngörmüştür. Bu bağlamda bölgede askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet 1451'de tahta geçtiği zaman Karamanoğlu İbrahim Bey, kendi oğullarından birini Germiyanoglu'dur diye Kütahya'ya göndererek, kendisi de Alanya'ya yürümüş ise de Fatih Sultan Mehmet Bursa ve Afyonkarahisar üzerinden, Akşehir ve Beyşehir güzergahını kullanarak Karaman Vilâyeti'ne girmiştir (Neşri, 1995:686).

Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra Karaman-Osmanlı mücadelesi devam etmiştir. Bu dönemde Karaman meselesinin batıdan Papalık ve doğudan Uzun Hasan'ın yardımı ile büyümesi üzerine II. Mehmet bu problemi çözmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Rum Mehmet Paşa, Mahmut Paşa ve Gedik Ahmet Paşa gibi vezirleri görevlendirmiştir. Kendisi de birkaç kez sefer düzenlemiştir. Bu esnada Karaman öncülerinden Pir Ahmet gibi birçok kişi ve Osmanlı vezirleri Afyonkarahisar'a gelmiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmet burada Mahmut Paşa'yı vezaretten azletmiş, Karaman'a tayin ettiği şehzâdesi Mustafa'yı da Afyonkarahisar'a çağırmıştır (1468) (Neşri, 1995:775-790; Aşıkpaşazade, 2006:201).

Gedik Ahmet Paşa ve Şehzade Mustafa, Uzun Hasan'ın yardımıyla tekrar eski vilayetlerine sahip olmak için harekete geçen Pîr Ahmet'e karşı çok yönlü mücadeleye girmiştir. Öyle ki onlara karşı kesintisiz ve sürekli bir askeri politika uygulanmıştır (Hoca Saadeddin, 1992:207-215). Büyük ölçüde bu dönemde Taşeli bölgesine hapsedilen Karaman problemi sonucunda Afyonkarahisar bölgesi yağmalardan kurtulduğu gibi imar faaliyetlerine de sahne olmuştur. Nitekim bu gün hala ayakta olan İmaret cami bu seferler esnasında Vezir Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Mevlevihane de yeniden restore edilmiştir. Yine bu dönemde Karahisar-ı sahib idari olarak sancak statüsüne getirilerek Kütahya merkezli Anadolu eyaletine bağlanmıştır. II. Bayezid dönemi Karahisar livası kazaları şunlardır: Karahisar merkez, Barçınlı, Bolvadin, Çola, Şuhut, Oynaş ve Sandıklı'dır (Karazeybek, 2006:76). 1530 tarihli muhasebe defterine göre Karahisar-ı sahibin merkezle beraber beş kazası bulunmaktadır. Bunlar merkez, Bolvadin, Barçunlu (Bayat), Sandıklı, Şuhut'tur (Karazeybek, 2006:76). Bu idari durum yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Karamanoğulları'nın ortadan kaldırılmasıyla bir süre huzura kavuşan Afyonkarahisar ve civarı Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra yerine geçen II. Bâyezid'e karşı Cem Sultan'ın başlattığı taht kavgası sırasında yeniden hareketlendi. Osmanlı merkezi gücü için askeri üst olarak kullanıldı. Bu bağlamda Cem Sultanın Şam'dan Anadolu'ya doğru hareketine karşın II. Bâyezid Gedik Ahmet Paşa'yı, o sırada Konya'da bulunan oğlu Şehzâde Abdullah'ı Afyonkarahisar'a getirtmiş ve kendisi de bir ordu ile Seyitgazi'ye gelmiştir (Hoca Saadeddin, 1992:207-215). Yukarıdaki hadiselerden de anlaşıldığı gibi Afyonkarahisar, Karamanoğlu üzerine yapılan seferlerde, II. Bâyezid'in Cem Sultan ile mücadelesinde ve nihayet Osmanlı-Memlûk savaşlarında ana askeri karargah olarak kullanılmıştır.

XVI. Yüzyılın Başından Ayanlar Dönemine Kadar Afyonkarahisar

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti sosyal, siyasi ve ekonomik değişime ve gelişime bağlı olarak birçok sıkıntılarla karşılaştı. Afyonkarahisar ve çevresi de bu yeni gelişmelerden belli ölçüde etkilenmiştir. Bunlardan ilki Safavi devletinin kurucusu Şah İsmail'in gönderdiği halifelerden etkilenen, bilhassa konar-göçer teşekküllerin 1509'da Antalya yöresinde Şahkulu önderliğinde ayaklanmasıdır. Kısa zamanda Anadolu'nun büyük kısmına yayılan bu isyandan coğrafyaya yakınlığı dolayısıyla Afyonkarahisar yöresi de etkilenmiştir (Tansel, 1992:105). Zira Safavi taraftarları etkinliklerini Kütahya-Manisa sınırına kadar taşımışlardı. Yerel unsurların bunlarla mücadelesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak bilinen bir gerçek şu ki Osmanlı'nın Safavi devletine karşı yürüttüğü çok yönlü mücadelede Sultan Divânî önemli bir görev üslenmiştir. Öyle ki Sultan Selim ve oğlu Sultan Süleyman'ın Doğu seferlerine katılan Mevlana'nın torunu ve Afyonkarahisar Mevlevîhanesi şeyhi Sultan Divânî yıkıcı ve bozguncu yoldan çıkmış Kızılbaşların konar göçerler üzerinde etkisini kırmak için Safavi tarikatına karşı Mevleviliği öne çıkarmıştır. Mevcut Osmanlı yönetimi bu durumu kavrayarak bu dönemde Afyon merkezli Mevlevilikle ilişkilerini geliştirmişler ve bu bağlamda Anadolu'nun birçok yerine yeni Mevlevihaneler açmışlardır. Ayrıca bu merkezi otorite ile Mevleviler arası ilişkilerden Afyonkarahisar Mevlevihane'si de gerekli desteği sağlamıştır (Eravcı, 2002:204).

Osmanlı Devleti'ni çok daha derinden sarsan toplumsal olaylar ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Doğu-Batı yönlü yapılan seferler ile üretimdeki daralma ve idari yapıdaki genişleme ayrıca statükoculuk ile yönetimdeki yanlışlara bağlı olarak Osmanlı maliyesinde iktisadî darlık (Akdağ, 1995:317), kontrol dışı yeni sosyal sınıflar oluşturdu. “*Garip yiğitler* ve *levant*”ler diye ifade edilen bu plansız toplumsal oluşumların

sayısı yanlış yönetimlerle o kadar çoğaldı ki, taşrada kontrol edilemez hale geldi. Memlekette asayişsizlik arttı, şehirlerde cinayet, adam kaçırma ve hırsızlık yaygın hale geldi. Bu döneme ait *Mühimme Defterleri*, Anadolu'nun pek çok vilâyetinden gelen fuhuş, hırsızlık, haramilik ve cinayet vb. şikayetler ile suçluların cezalandırılmasına dair gönderilen hükümlerle doludur (Eravcı, 2006:251-260). Bu vilayetler içerisinde Afyonkarahisar da bulunmaktadır. Mamafih bu dönemde bir çok levendat çeteleri Afyon sancağı dahilinde daha ziyade Barçınlı, Bolvadin, Şuhut ve Sandıklı dolaylarındaki geçit yerlerini kendilerine mesken tutarak gelip geçen herkesi soyuyorlardı (BOA MD 58, 163/756; MD 7, 256/2408). Bunların yanında suhteler ve tımarlı sipahiler kanunsuz bir şekilde halka zulüm ediyorlardı. Nitekim 1559'da Barçınlı kadısı'na yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre, Bâyezid adlı sipahi oğlu ve kayını ile beraber adam toplayıp çete oluşturmuşlardır. Bunlar yolcuları soyup hatta Gök-başlı ve Abdal zaviyelerini basıp şeyhleri ve misafirleri soymuşlar, ayrıca zaviye şeyhinin bir kolunu iş göremez hale getirmişlerdir. Bunun üzerine sancak kadısına gönderilen hükümde Bâyezid'in bir an önce yakalanarak cezalandırılması istenmiştir. Ayrıca Karahisar Beyi ile kadısına gönderilen iki hükümde tımar sahibi Katip Şehsuvar ile kardeşi Kalender'in köy halkına pek çok zulümlerde buldukları, çeşitli adlar altında vergiler aldıkları, mallarını gasp ettikleri belirtiliyor ve tımarlarına el konulması isteniyordu (BOA MD 3, 199). 1574 yılında Afyonkarahisar kadısına yazılan hükümde ise Sivrihisarlı şeyh Hamdullah'ın Afyonkarahisar'daki 42 adet dükkânı ile 2 değirmenine sipahi ve hisar erleri tarafından devamlı surette tecavüzlerin olduğu belirtilmiş ve bunun bir an önce önlenmesi istenmiştir (BOA MD 24, 30/643). Bu ve buna benzer hadiseler sancağa bağlı kazalarda da meydana gelmiştir.

XVI. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik buhrandan medreseler ile öğrenciler de etkilenecek eşkıyalığa başladılar. Leventlerle beraber öğrencilerin çıkardıkları karışıklıklar bir türlü önlenememiş ve her yıl artarak devam etmiştir (Akdağ, 1995:155-160). Öğrenci hareketlerinin yoğun olduğu yerler Bursa, Balıkesir ve Afyonkarahisar çevresi olmuştur. Buralardaki öğrenciler kurmuş oldukları çetelerle civar kasabaları basıp, soygunlar yapıyor, cinayetler işliyorlardı (BOA MD 3, 931; MD 6, 1395). Bunların faaliyetleri 1570'lerden sonra iyice arttı. Hatta çevre vilayetlerdeki öğrenci gruplarıyla çarpışmaya bile başladılar. Nitekim 1572 yazında Kütahya-Afyonkarahisar bölgesi öğrencilerinden yüz, Balıkesir öğrencilerinden üç yüz kişi birbirleriyle vuruşmuşlardır. Suhtelerin üzerine Balıkesir, Kütahya ve Afyonkarahisar alaybeyleri gönderilmişse de bir sonuç alınamamış, muharebeden yaralı kurtulup akrabalarına sığınanların dışında diğerleri dağlarda ve bellerde gezip, olmadık fesatlarda bulunup, çevreye korku salmaya devam etmişlerdir (Akdağ, 1995:194-196). Keza bu hadisenin

akabinde Sandıklı ve Geyikler havalisindeki öğrenciler halktan haraç alıyorlar, üstelik bunlara sipahiler tarafından silah tedarik edilerek Sandıklı civarındaki dağlarda saklanmaları temin ediliyordu (BOA: MD 40:541). Bunlar eğitim gördükleri medreseleri bile soymaktan geri kalmıyorlardı (BOA: MD 48:95). Öğrenci hadiseleri 1580'den sonra o kadar artmıştı ki Afyonkarahisar bunların siyasî merkezi gibiydi (Akdağ: 1995:269). Böyle bir ortamda başlayan umumî öğrenci teftişi sırasında Anadolu Eyaleti'ndeki sancaklara da bir hüküm gönderilmiş ve öğrencilerin yakalandığı yerde hiç vakit kaybedilmeden cezalarının tertibi istenmiştir. Bunun üzerine Afyonkarahisar ve Isparta bölgesi öğrencileri üzerine kuvvet sevk edilmiş ve bir çok öğrenci yakalanarak cezalandırılmıştır (BOA MD: 52:31, 41, 89, 803). Nihayet devletin öğrenci isyanlarına bir son vermek için 1584'de aldığı etkili tedbirlerle her tarafta öğrenci teftişine başlaması, halkın bunlara karşı olan nefretiyle birleşince, gittikçe güç kaybetmelerine sebep olmuş ve öğrencilerin büyük bir kısmı 1590'larda ortaya çıkan büyük Celâlî gruplarına katılmışlardır (BOA MD: 73, 538).

XVI. asır sonlarına gelindiğinde levent ve öğrenci taifeleri köylülerin de katılımı ile daha büyük gruplar haline gelerek Celâlî taifesini oluşturdu. Bununla birlikte şimdiye kadar sadece köylere dadanmış olan Celâlîler artık faaliyetlerini büyük yerleşim birimlerine doğru kaydırarak şehirleri kuşatmaya, şehir halkından düzenli haraç almaya başladılar. Nitekim Celâlî başbuğu Deli Hasan yaklaşık otuz bin adamı ile 1602'de Batı Anadolu'ya doğru hareket etmiştir (Küpeli, 2001: 136-138). Önce Ankara ve çevresinden Deli Hasan, yüklü miktarda haraç toplayıp batı Anadolu'ya yönelmiştir. Ancak Serdar Hafız Ahmet Paşa'nın Kütahya Kalesi'ne çekilmesi üzerine kışlamak üzere Afyonkarahisar'a giden Deli Hasan, isyandan vazgeçerek mansıp talep etmiştir. Bir süre sonra Bosna Sancakbeyliği'ne tayin edilen Deli Hasan (1603) Afyonkarahisar'a sancakbeyi olarak adamlarından Kınalıoğlu Mustafa'yı tayin ettirmiştir. Gerek Deli Hasan'ın Afyonkarahisar'da bulunduğu süre zarfında ve gerekse Kınalıoğlu Mustafa'nın sancakbeyliği sırasında Derviş Nazır, Küçük Hasan gibi Celâlî şefleri Afyonkarahisar ve civarında eşkıyalığa devam etmişlerdir (Akdağ 1995:400-415). Bu dönemde ortaya çıkan bir başka celâlî şefi ise Tavîl Mehmet'tir. Bu kişi Konya, Kütahya, Afyonkarahisar ve Hamid civarında pek çok zulümlerde bulunduktan sonra 1604'de Bolvadin'i basarak şehir halkını tutsak etmiş, kasabayı yakıp yıkmıştır (Küpeli, 2001:138-140).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 1600'lere gelindiğinde artık memleketin her tarafını sarmış bulunan bu kargaşalık halinden Afyonkarahisar, en çok etkilenen vilayetlerden birisi olmuştur. Mamafih ticaret durmuştur. Geçim zorluğu çeken, mal ve can korkusu içindeki halk birçok yerde köylerinden firar ederek, dağlara, şehirlere kaçmıştır. Hâlâ kendini güvende hissetmeyenler bu sefer kalelere sığınmaya başlamışlardı.

Nitekim 1604 yılında Afyonkarahisar kadısına yazılan bir hükümde Celâflilerden kaçan halkın kaleye evler yaptığından, artık kalenin yeni yerleşimlere müsait olmadığına bahsedilir, kimsenin mülküne ve vakfına bir zarar verilmeden buna bir çare bulunması istenir (Akdağ 1995:413-414). *Büyük kaçgun* diye nitelenen bu dönemde şehirlerin kale duvarlarının dışında kalanlar için hayatını devam ettirmenin en iyi yolu Celâlî olmaktan geçiyordu.

Memleketi yıllarca kasıp kavuran celâlî fetreti Kuyucu Murat Paşa'nın 1608'de Maraş dolaylarında celâlî güçlerini yenmesiyle hızını kaybetmiş ise de küçük celâlî gruplarının faaliyetleri bir süre daha devam etmiştir. Nitekim 1631'de Baba Ömer adlı eşkıya tarafından Afyonkarahisar merkezi yağmalandı. 1648 tarihinde ise Kara Haydaroğlu şakinin baskınına uğradı (Atabeğ, 1997:80-81). Şehirde bundan sonra da bir takım hadiseler zuhur etti fakat diğerleri kadar yankı uyandırmadı (Emecen, DVİA:444).

XVII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Avusturya savaşları esnasında ortaya çıkan Türedi eşkiasının faaliyetleri ile birlikte mahallî idarecilerin sık sık vergi namıyla zorla para tahsili ve zulümleri (Özkaya, 1994:89), halkın yerini yurdunu bir asır önce olduğu gibi terke mecbur etmiştir. Keza Sandıklı ve Dinar da bir çok tımar erbabının, merkeze köylerinin raiyyetsiz kaldığı yolundaki şikayetleri bunu göstermektedir. Diğer taraftan üretimin durması, ticaretin düzgün yapılamaması ülkeyi önemli gelir kaynaklarından mahrum bırakmıştı. Devlet ise bu dönemde konar-göçer teşekkülleri harap ve sahipsiz yerlere yerleştirmeyi kararlaştırarak memleketi yeniden şenlendirmeyi amaçlamıştır (Küpeli, 2001: 139). Zira konar-göçer teşekküller birçok kez eşkıyalık ve yol kesicilik gibi hadiselerle karışıyorlar, yaylak-kışlak hayatı arasında gelip giderken köylülerin tarlalarına ve ürünlerine zarar veriyorlardı. Dolayısıyla bu dönemde konargöçerler yerleşik hayata teşvik edilmiş ve bu bağlamda nahiye ve kazaların nüfuslarından belirgin bir artış yaşanmıştır. Nitekim şehirde XVI. asrın son çeyreğinde tahmini 9400 kişi yaşarken (Karazeybek 2006:85). XVII. Yüzyılın ilk yarısında bu rakam Evliya Çelebiye göre 20000 civarındadır (Evliya Çelebi, 1985:16-18). Afyonkarahisar, nüfus ve yönetim bağlamında böyle büyük bir değişiklik yaşarken XVII. yüzyılda da önceki yüzyılın idari yapısını muhafaza etmiştir. Nitekim Evliya Çelebi XVII yüzyıl için sancağa bağlı kazaları Merkez, Sandıklı, Sıçanlı, Şuhut, Cule, İki Barçınlar, Kırarık ve Çal olarak sıralamıştır. (Evliya Çelebi, 1985:16-18).

Ayanlar Dönemi

Osmanlı devletinin taşra idaresinde ayanlık, adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışına geçilmesi ile beraber etkin olarak yer almıştır. Öyle ki XVIII yüzyılda sahip oldukları servet ve nüfuzları ile sancak ve ona bağlı

kazaların idaresi üzerinde çok etkin oldular. Hatta sancak beyini kontrol etmekle kalmayarak bu görevi ele geçirdiler. Bu oldubittiye merkezi hükümet ses çıkarmadı. Bu bağlamda kuşkusuz ayanlığın Anadolu'da etkili olduğu yerlerden birisi de Afyonkarahisar havalisi olmuştur. Bu şehirde ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan ilk kişi Yahya Efendi'dir. Kendisi 1726 yılında naip olmuş ve ardından ayanlık iddiasında bulunmuştur. Taraftarlarıyla ve çevre kazalardaki ayanlarla anlaşıp altı-yedi sene boyunca müstakil hareket ederek, imdâd-ı seferiye, avâriz, çeltik gibi vergileri toplamış ve bunları yaparken de halka zulmetmiştir. 1748'de Müftü Ahmet Efendi ve daha sonra Sucuoğlu Ali de ayanlık iddiasıyla ortaya çıkmış ve beş on sene ayanlık yaparak diğer ayanlar gibi çeşitli bahanelerle suçsuz yere insanlara zulüm edip, haksız yere cerâim vb. adla halktan para toplamışlardır (Özkaya, 1994:119-120).

Bu dönemde ayanlık iddiası ile bazı kişilerin ortaya çıkması bazı yönetici ve eşrafın da gücünü ve nüfuzunu kötüye kullanmalarına neden olmuş veya bu minvalde davranmışlardır. Nitekim 1716 tarihinde Afyonkarahisar Mutasarrıfı olan Kaya Ali Paşa altı yedi yüz kadar levendiyle birlikte birkaç defa Sincanlı Kazası'na gidip yem ve yemekten başka rehin-bahâ olarak altı yüz otuz, imdâd-ı seferiye olarak beş bin kuruş ve kendine iki bin kuruş almasına rağmen bunu yeterli bulmayarak halkın malını mülkünü gasp etmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye:3297). Bundan başka Afyonkarahisar kadısına 6 Rebiü'l-evvel 1131/28 Ocak 1718 senesinde yazılan bir fermanla daha önce hallerini divan-ı hümayuna arz eden şehir esnafının mutasarrıf Hacı Abdurrahman Paşa'dan şikayetçi oldukları anlaşılmaktadır (Atabeğ, 1997:130-132-81). Ancak halkın bu tür yaklaşımlar karşısında derdine çare bulamamıştır. Bu ve benzeri hareketlerden dolayı 1724'te imdâd-ı seferiye vergisi toplamak için gelen Afyonkarahisar Mutasarrıfı Kaya Ali Paşa'ya silahla karşılık vermişlerdir (BOA, Cevdet Dahiliye:5268).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayanlık peşinde koşanların halka zulmü daha da artmıştır. Büyük ölçüde ayanlık iddiasında olanların bu tutumu ve vilayet idarecilerinin ise halkı koruyup kollayacakları yerde ayanlarla birlikte olmaları (Küpeli, 2001:141), Afyonkarahisar ve civarında eşkıyalık hareketlerini de tetiklemiştir. Özellikle Bolvadin havalisinde bir çok eşkıya ve kapısız levent taifesi türemiş ve Bolvadin halkı bunları himayesine almıştır (1772). Ancak şehir halkının hem eşkıya taifelerini korumaya devam etmeleri hem de eşkıyaları yakalamak için gelen kuvvetlere yardımdan kaçınmaları üzerine şehre ceza uygulanmıştır (Özkaya, 1994:53).

XVIII. asrın ikinci yarısında ayanların gücünün iyice arttığı görülmektedir. Buna bağlı olarak bu müessese üzerinde daha yoğun mücadele oluşmuştur. Afyonkarahisar da Turunç-zâdeler ve Molla-zâdeler

diye ifade edilen iki nüfuzlu ailenin bu konuda at başı gittikleri anlaşılıyor (Ölmez, 1991:29). Özellikle bu iki gurup arasındaki siyasi üstünlük mücadelesi had safhaya ulaşmış, aralarındaki mücadeleden en çok zararı şehir halkı görmüştür. Bu hadiseler aşağıdaki gibi gelişmiştir:

Turunç-zâdelerden 1772'de Ahmet Ağa 1775'te Seyyid Hasan ve sonra Süleyman Ağa mütesellim olarak Afyonkarahisar mutasarrıfı tarafından atanmıştır. Sonuncusu şakilerin takibi ve Emirdağ yöresindeki aşiret leventlerinin yakalanması konusunda önemli işler gerçekleştirmişti. Ancak sebepsiz yere görevden alınması (1777) (Özkaya, 1994:221), Süleyman Ağanın ayanlık iddiasında bulunmasına neden olmuştur. Nihayet Turunç-zâde Süleyman, kethüdası Kandilci oğlu Mustafa, adamları Küçük Halil, Kabakçı oğlu Yusuf, Seyyid Molla Mehmet ile birlikte 1778'de Şuhut çevresinde bu minvalde çalışmışlar ise de halkın şikayetleri üzerine mahkeme kararı ile mallarına el konulmuştur (Küpeli, 2001:142). Bunu üzerine Süleyman Ağa, bölgeyi terk ederek Sivas da ordu mübayacası sonra sıra ile Akşehir, Halep, Rakka'da çeşitli görevlere gelmiş nihayet Konya Sancakbeyi olmuştur (Gönçer, 1991:281) 1789'da ise Afyonkarahisar Sancakbeyliği görevi de kendisine verilmiştir kardeşi Hasan Ağa da mütesellimlik görevine atanmıştır. Ancak Hasan Ağa, Seyyid Ali Paşa'nın desteklediği Molla-zâde Ahmet Ağa ile ayanlık mücadelesine girişince kendisi mütesellimlikten, Süleyman Ağa da sancakbeyliğinden azledildi. Mütesellimlikten azledildikten sonra Seyyid Hasan ayanlık iddiasıyla kardeşleri Salih, Abdullah, adamları Kandilci-oğlu Mustafa, Yörük-oğlu Hacı Hüseyin ile beraber bir takım faaliyetlere girişmiştir. Üstelik yandaşı sekbanlarla sefer için asker ve mühimmat toplamak bahanesiyle halktan külliyetli miktarda para tahsil etmiş, çeşitli zulümlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Seyyid Hasan ve yandaşları şehre girmekten men edilmiş, ayrıca yüz bin kuruş nezd ödemekle cezalandırılmışlardır. Lakin bu ceza bir süre sonra vilayet işlerine karışmaması ve Afyonkarahisar Bedesteni'ne sermaye olarak küçük bir meblağ ödemesi şartıyla affedilmiştir Diğer taraftan 1799 yılında affedilen ve vezareti geri verilen Süleyman Paşa tekrar Afyonkarahisar Valisi olmuştur. Aynı yıl Kıbrıs muhafazasına atanmış ve bu görevi esnasında 1800 yılında vefat etmiştir. Turunç-zâdelerden son olarak Süleyman Ağa'nın oğlu Dede Mustafa Bey mütesellimlik makamında bulunmuş, lakin o da halka zulmettiği ve fazla vergi topladığı yolundaki şikayetler üzerine 1816 tarihinde idam edilmiştir (Gönçer, 1991:288; Küpeli, 2001:143).

Molla-zâdelerden Turunç-zâdeler ile ayanlık mücadelesine girişen ilk kişi ise Seyyid Ahmet Ağa'dır. 1787'de alaybeyi Seyyid Ahmet Ağa, ayanlık iddiasında bulunarak, Çaruk Abdullah, Çingene Kasım, Sarhoş İsmail, Kör Ömer, Bayram-oğlu Ömer, Kel Mustafa ve sair altmış kadar adamıyla Şuhut ve Çay kazalarında bir çok fenalıklar yapmasından ötürü

ceza olarak Kıbrıs'a sürülmüş, ancak bir şekilde bu cezadan kurtulmuştur. Buna rağmen her türlü fesattan geri kalmayan Seyyid Ahmet yetmiş seksen kadar adamıyla Afyonkarahisar mahkemesini basmış, burada suçsuz yere Duhani Ahmet adlı şahsı öldürmüş, kadını dudağından yaraladıktan sonra serdar konağına götürüp hapsedmiş, kadının mührü başta olmak üzere bir takım eşyalarını gasp etmiştir. Hatta bununla da kalmayarak Afyonkarahisar Mutasarrıfı Osman Paşa'nın konağını da silahlı adamlarıyla muhasara ederek onu etkisiz hale getirmiştir (Küpeli, 2001:143-144). Diğer taraftan Seyyid Ahmet, kardeşi Seyyid Mehmet, Köle-oğlu Hacı Ali ve Seyyid Mehmet Arif adlı şahıslar eşkıyalarla birlik olup halkı perişan etmişlerdir. Bu hareketlerinden ötürü 1789'da Seyyid Molla Ahmet ile adamları bir daha Afyonkarahisar'a gelmemek ve devlete yirmi bin kuruş nezr akçesi ödemekle cezalandırılmışlardır. Ancak Seyyid Ahmet Ağa eski alışkanlıklarına devam etmeleri üzerine de Bozcaada'ya sürülmüştür. Buna rağmen iftiraya uğradığını arz edince hem nezr hem de sürgün cezasından kurtulmuş, ayanlığı tekrar elde etmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye:3308).

Molla-zâde Seyyid Ahmet bu sefer de Turunç-zâdeler ile mücadeleye girişmiş, Turunç-zâde Seyyid Hasan mütesellimlikten azledilmesine rağmen aradaki çekişme bitmemiş, nihayet 1794'te her iki tarafın da sulh içinde yaşamaları ve ayanlık iddiasıyla vilayet işlerine karışmamaları istenmiştir. Molla-zâde Ahmet Ağa bundan sonra da birkaç defa mütesellimlik yapmış, bir takım hayır işlerinde bulunmuş ve 1812 tarihinde vefat etmiştir (Gönçer, 1991:281; Küpeli, 2001:143-144). Afyonkarahisar merkez yanında Sandıklı ve Şuhut kazalarında da ayanlık kavgaları eksik olmamıştır. Ancak devlet bunlarında üstesinden gelmiştir (Küpeli, 2001:143-144).

Görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyıl başlarına kadar Afyonkarahisar sürekli ayanların mücadelesine sahne olmuştur. Bundan en çok zararı halk görmüş ve bir çok kez ilgili makamlara şikayette bulunmuştur. Ne var ki devletin ayanlara özellikle XVIII. yüzyıl sonlarında oldukça sık muhtaç olması, onların hem siyasî nüfuzlarını hem de toplum nazarında itibarlarını arttırmıştır. Siyasî kudretleri gittikçe artan ayanlar bir süre sonra zapt edilemez hale gelmiştir. Bununla birlikte devlet Turunç-zâdeler ile Molla-zâdeler örneğinde olduğu gibi bir ayan ailesinin karşısına bir başka ayan ailesi çıkarmak suretiyle siyasi nüfuzlarını azaltma yoluna gitmiştir. Nitekim Molla-zâdeler, Turunç-zâdeler ile olan mücadelesi sırasında her türlü fenalığı yapmalarına rağmen iki aile arasında dengenin kaybolmaması için çok defa cezalandırılmamışlardır. Aldıkları cezalar da verilen görevi iyi niyetle yerine getirdiklerine binaen bir süre sonra affedilmişlerdir. Ancak devlet burada amacına ulaşmış, her iki sülaleyi yekdiğeriyle mücadeleye sokarak bunların siyasi nüfuzlarını dengede tutmuştur.

Sonuç olarak XVI. asrın ikinci yarısına kadar Afyonkarahisar, şehrin jeopolitik konumu ve Orta Anadolu'da baş gösteren mezhebi huzursuzluğa bağlı olarak Osmanlı siyasi tarihinde önemli görev üslenmiştir. Bu durum ile merkezi hükümetin çok yönlü gücü orantılı olarak kentin siyasi ve kültür tarihine olumlu katkı sağlamıştır. Ancak Osmanlı genelinde olduğu gibi XVII. yüzyıl ayaklanmaları ve XVIII. yüzyıldaki ayanlar arası rekabet ve siyasi gelişmelerden kent de olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühime Defterleri*, 3,7,24,40,48,52, 58,73.
BOA, *Cevdet Dahiliye*, 3297, 3308,5268.
AKDAĞ , Mustafa.(1995), *Celâli İsyânları*, İstanbul.
AKDAĞ , Mustafa.(1995), *Türkiyenin İctimai ve İktisadi Tarihi*, II İstanbul.
AŞIKPAŞAZADE (2006), *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul.
EMECEN, Feridun, “ Afyonkarahisar”, *DVİA*.
ERAVCI, H. Mustafa, (2002), “Afyonkarahisar Mevlevîhânesi”, *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon.
ERAVCI, H. Mustafa, (2006), “ XVI. Yüzyılda Çorum Havalisindeki İsyânlar ve Bunları Önlemeye Yönelik Tedbirler”, *Osmanlı Döneminde Çorum*, Çorum.
EVLİYA ÇELEBİ, Mehmed Zıllıoğlu.(1985), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, c.IX.
HOCA SAADEDDİN. (1992), *Tacü't-Tevarih*, Ankara, c.III.
GÖNÇER, Süleyman.(1991), *Afyon İli Tarihi*, Afyon.
MEHMED NEŞRİ.(1995), *Kitab-ı Cihânnüma*, Ankara, c.II.
Karazeybek, Mustafa, (2006), “Osmanlı Döneminde Afyonkarahisar”, *Anadolunun Kilidi Afyon*, Afyon
KÜPELİ, Özer. “ Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar” *Afyonkarahisar Kütüğü I*, Afyon 2001.
ATABEĞ, Ömer Fevzi, (1997) *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi*, haz. Turan Akkoyunlu, Afyon.
ÖLMEZ, Yalçın. (1991), *Karahisar-ı Sâhip Sancağında Âyanlık Müessesesi (1784-1884)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış YLT, Ankara.
ÖZKAYA, Yücel, (1994). *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara.
TANSEL, Salahattin. (1992), *II. Bayezid'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara.
UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı.(1972), *Osmanlı Tarihi I*, Ankara.